

*Акишова Гулзина Толоновна, Сеитбекова Нургуль Абибиллаевна, Курбаналиева
Жыпаргүл Раимбердиевна*

**КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫН ОКУТУУДА ИННОВАЦИЯЛЫК УСУЛДАРДЫ
КОЛДОНУУ**

*Акишова Гулзина Толоновна, Сеитбекова Нургуль Абибиллаевна, Курбаналиева
Жыпаргүл Раимбердиевна*

**ИСПОЛЬЗОВАТЬ ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ В ПРЕПОДАВАНИИ
КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ**

*Akishova Gulzina Tolonovna, Seitbekova Nurgul Abibillaevna, Kurbanalieva Gypargul
Raimberdievna*

USE INNOVATIVE METHODS IN TEACHING KYRGYZ LITERATURE

УДК: 37.091.3.

Аннотация. Макалада Жусуп Баласагындын “Кут алчу билим” поэмасын инновациялык процесстердин өзгөчөлүктөрүн камтып окутуунун жолдору талкууга алынды. Азыркы мезгилде окутууда жаңы технологиялар тынымсыз өсүп, өзгөрүлүп, сабакта колдонулуп, сапаттуу билим берүүнүн максаты болуп турат. Билим берүүдөгү инновациялык процесстер жаңыча окутууну, жаратууну, кабылдоону, баалоону жана педагогикалык жаңылыкты кабыл алууну башкаруу болуп эсептелет. “Кут алчу билим” поэмасын окутууда да инновациялык усулдар аркылуу сапаттык абалга өтүү процесси талдоого алынат.

Поэmanın баалуулугу муундан-муунга өтүп, окурмандардын арасында кызыгууну жараткан түбөлүктүү идеялары бар чыгарма. Бул инсандын жеке жана руханий өнүгүүсүндө интеллектуалдык кызыгуунун, чыгармадагы ойлордун тарбиялык таасиринин тереңдигин, аны үзгүлтүксүз окуунун маанисин эскертип турат. Макалада айрым инновациялык усулдардын колдонулушу берилди.

Түйүндү сөздөр. “Кут алчу билим” поэмасы, окутуунун жаңы технологиялары, инновациялык усулдар, билим берүү, тарбиялык маани, окутуу усулдары.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности инновационных процессов в обучении на примере поэмы Жусупа Баласагына “Кут алчу билим”. В современном обучении новые технологии постоянно развиваются, изменяются и внедряются, с целью предоставления качественного образования. Инновационные процессы в образовании включают в себя новые подходы к обучению, созданию, восприятию, оценке и внедрению педагогических новшеств. В статье анализируется процесс перехода к качественному обучению с применением инновационных методов на примере поэмы “Кут алчу билим”.

Ценность поэмы заключается в том, что её идеи, передаваемые из поколения в поколение, вызывают интерес у читателей. Она содержит глубокие мысли о личном и духовном развитии человека, интеллектуальном поиске, воспитательном воздействии произведения, а также о значении его непрерывного чтения. В статье также приведены примеры применения некоторых инновационных методов в обучении.

Ключевые слова. Поэма “Кут алчу билим”, новые технологии образования, инновационные методы, образование, образовательная ценность, методы обучения.

Annotation. The article examines the features of innovative processes in education through the example of the poem Kut alchu bilim by Jusup Balasaghuni. In modern education, new technologies are constantly evolving, changing, and being implemented with the goal of providing high-quality education. Innovative processes in education include new approaches to teaching, creation, perception, evaluation, and the adoption of pedagogical innovations. The article analyzes the process of transitioning to quality education through the application of innovative methods using the example of “Kut alchu bilim”.

The value of the poem lies in the fact that its ideas, passed down from generation to generation, continue to engage readers. It contains profound thoughts on personal and spiritual development,

intellectual exploration, the educational impact of the work, and the importance of its continuous reading. The article also provides examples of the application of certain innovative methods in teaching.

Keywords: poem Kut alchu bilim, new education technologies, innovative methods, education, educational value, teaching methods

Кирешүү:

Азыркы мезгилде дүйнө тынымсыз өнүгүү абалында болгондуктан, билим берүүдө да улам жаңылануу, өнүгүү болуп жатат. Окутууда жаңы технологияларды колдонуу менен сапаттуу билим берүү – мезгилдин талабы. Билим берүү системасындагы инновациялык процесстер жаңыча окутууну, жаратууну, кабылдоону, баалоону жана педагогикалык жаңылыкты кабыл алуунун башкарууну билдирет. “Инновация” түшүнүгү латын тилинен которгондо “жаңылык киргизүү” дегенди билдирет. Бул илимий адабиятта кээ бир процессти жүргүзүүнүн жаңыча жолу катары түшүндүрүлөт. Ошондуктан инновация аркылуу кайсы бир системада сапаттык абалга өтүү процесси жүрөт десе туура болот [4].

Биз да бул макалабызда Ж. Баласагындын “Кут алчу билим” поэмасын инновациялык процесстердин өзгөчөлүктөрүн камтып окутуунун жолдорун талкууга алдык. Чыгарманы окуучуларга, студенттерге окутууда инновациялык усулдарды жаратууну, өздөштүрүүнү иш-аракеттер катары колдонсок гана ал инновациялык окутууга жатат. “Кут алчу билим” поэмасын окутууда андагы өзөктүк окуяларды, каармандарды, чыгарманын мазмунун берүүдө жаңыча иш-аракеттерди тарбиялык ишке, өстүрүүгө байланыштырсак, анда инновациялык тарбиялоонун талаптарын аткарабыз.

Кыргыз адабиятында өзгөчө тарбиялык мааниге ээ болгон Ж.Баласагындын “Кут алчу билим” поэмасын мектеп окуучуларына, орто кесиптик билим берүү окуу жайларынын студенттерине окутуу менен алардын гумандуулугун, адилеттүүлүгүн, чынчылдыгын билим берүүдөгү түрдүү ыкмалар менен ишке ашырабыз. Албетте, окуучуга, студентке чыгарманы таасирдүү жеткирүүдө сабакка ылайыктуу усулдарды колдонуу, сабакта койгон максатка жетүү – ар бир окутуучудан көз каранды.

Сабак – белгилүү концептуалдуулукту көздөгөн, окуу планынын өлчөмүнө жараша, окуу программасына ылайык, окуу китебинин негизинде, белгилүү бир методдорго таянуу менен, мугалимдин ишмердүүлүгү аркасында ыраттуу жана максаттуу уюштурулган окуу-тарбия ишинин негизги формасы [5:11]. Ар бир сабак окуучунун дүйнөгө болгон көз карашына, айлана-чөйрөсүнө болгон мамилесине таасир этет. Жакшы сабак адамдын инсан катары калыптанышына өбөлгө түзөт. Албетте, мындай деңгээлге жетүү үчүн сабактын сапаты, уюштурулушу мыкты болуусу шарт. Макалада билим берүүнүн, замандын талабына ылайыктуу, сабак өтүү үчүн окутуучунун жаңы технологиялар менен иштөөсүнө айрым усулдарды сунуштайбыз.

Жусуп Баласагындын “Кут алчу билим” поэмасын жазуучу Түгөлбай Сыдыкбеков белгилегендей, ата-бабаларыбыздын куттуу, касиеттүү сөздөрдөн тарбияланып, таалим алганы, ал жагымдуу жана таасирдүү таалимдердин бүгүнкү күнгө жеткендигинде. Дастандын автору Жусуп Баласагын өзү аныктагандай, бул китепти төрт өзөк түзгөн:

1. Адилет – Күнтууду өкүм бийликти ак өтөөгө милдеттүү, ак жолду жаза баспас адил, өкүмдар аким ысмы.

2. Айтолду – өкүмдар акимге ырыс, дөөлөт берер башкы вазир ысмы.

3. Акдилмиш – ак-караны айра билген, дили ак таза адам.

4. Өткүрмүш – байлыкка, мансапка кызыкпас, кумарга алданбас каниет ысмы [2:4].

“Кут алчу билим” поэмасын окутууда алгач чыгарманын аталышы эмне себептен ушундай аталгандыгы тууралуу окуучуларга, студенттерге суроо берип, жообун алсак болот. Анткени “Куттуу билим” сөзүнүн маанисин ачуу менен үйрөнүүчүлөргө кеңири маалымат берүү, сабакка багыттоо, темага көңүл буруу иш-аракеттерин жүргүзөбүз. Окумуштуу Аскар Абдыбек Бекбо белгилегендей, “Билим – турмуш куту. Китептин аты да кокусунан «Куттуу билим» деп аталбаса керек. Бул кыска сөз айкашынан турган китептин аталышынын эки маанисине учкай токтоло кетели. Кут, бакытка, гармониялуу турмушка жетүүнүн бирден-бир жолу билимдердин зарыл системасына ээ болуу керек. Экинчиден,

кылымдарды карыткан көптөгөн муундардын акыл-эсинен ныкталган билимдердин системасын өзүнүн табияты, маңыз-мазмуну боюнча Кут, Бакыт болуп эсептелет. Билим кут, бакытка жетүүнүн каражаты гана эмес, ал өзү да чоң кут, чоң бакыт” [2:21].

Кут деген эмне? Билим деген эмне? Куттуу билим дегенди кандай түшүнөсүң? Кут конгон жер. Кут консун! Кут келсин! ж.б.у.с. суроолорду берүү менен окуучулардан, студенттерден жооп алсак болот. Бул “Кут”, “Куттуу билим” түшүнүгүн чечмелөө аларга да кызыктуу болот. Окутуучу бул суроону сабактын киришүү бөлүгүндө интерактивдүү усулдардын негизинде жупта, топто иштетсе да болот. Окумуштуу С.Рысбаевдин белгилөөсүндөй, интерактивдүү методдорго таянып окутууда окуучулар арасында көп жактуу коммуникативдүүлүк, сабакта жагымдуу психологиялык кырдаал, окуп-үйрөнүүгө атайын ыңгайлуу педагогикалык шарттар түзүлөт, тактап айтканда: өз алдынча иштөө, жуп менен, топ менен иштөө, проблемалуу талкуулар, жаңы билимдин презентациялары ж.б. жүзөгө ашат [5:154].

Чындыгында интерактивдүү методдор аркылуу, өз алдынча, жупта иштөө менен презентацияга даярданган убакта тартынчаак, уялчаак, чечкинсиз окуучулар жана студенттер өз ойлорун айтууга кеңири мүмкүнчүлүк алышат. Мында “Куттуу билим” жөнүндөгү өз ойлорун алгач жупта, андан кийинки кадамда өз пикирлерин топто талкуулашат. Сабактын бул бөлүгүндө топто талкуулагандан кийин сабак-дискуссия, же болбосо презентация катары окутуучунун көзөмөлүндө чагылдырса болот.

Бирок окумуштуу С.Рыспаев интерактивдүү методдордун кемчиликтери катары топто иштөөдөгү бир катар түшүндүрмөлөрдү берген. Анда топто иштөөдөгү “ар бир пикир баалуу” деген көз караш дайыма жакшы натыйжа бербестигин белгилейт. Анткени бала ойлонбой, ой жүгүртпөй, аналитикалык жалпылоо чыгарбай туруп оюн каалагандай айтып, жообуна болгон жоопкерчиликсиз мамилеге тарбиялайт деген пикирди колдонот. Чындыгында, мында начар окуган окуучу же студент топ менен биргеликте болуп, өз алдынча пикирин билдирүүгө жетишпейт жана жекече чыгармачылык иши өнүкпөйт.

Ошондуктан сабактын кайсы бөлүгү болбосун окутуу усулдарынын арасынан эч качан эскирбеген метод *сократтык метод* бар. *Сократтык метод* – бул суроо берүү аркылуу окутуу. Окутуучу балдарга, студенттерге суроо бергенди үйрөтүү керек. Билбегенин билүүгө, чаласын толуктоого, билимин тереңдетүүгө дилгир болгон адам дайыма суроо берет [6:70]. Мисалы, автор эмне үчүн китепке ушундай ат берген? Бакубат дөөлөт, өкүмдар, адилеттүүлүк, акыл, каниет кылуу деген сөздөрдү кандай түшүнөсүңөр? Ушул сыяктуу суроолорду берүү менен окуучунун, студенттин ой жүгүртүүсүн өзгөртүп, өнүктүрсө болот.

Ал эми сабактын кийинки бөлүгүндө жаңы тема түшүндүрүлөт. Бул бөлүктө Жусуп Баласагындын “Кут алчу билим” поэмасы жөнүндө кеңири маалымат берилет. Мисалга поэмадан үзүндү алып, “*Акыл чабуулу*” интерактивдүү методу аркылуу беребиз.

АДАМ БАЛАСЫНЫН ЭҢ ЖАКШЫ САПАТТАРЫ БИЛИМИ МЕНЕН АКЫЛЫНДА ЭКИНДИГИ БАЯНДАЛАТ

Адамзатты жаратты жандан артык,
Акыл, билим, өнөрдү берди калпып.
Ак пейил тилди, ойду кошо берди,
Жаркын жүз, жакшынакай келбет, өңдү.
Билим берди – адамзат улуу болду,
Окуу менен көп ачты сырдуу жолду.
Кудайым акыл, билим кимге берсе,
Ак жолун ачып турар миң-сан эсе.
Билим бийик түгөнбөс окуу – улук,
Адамда ушул эки артыкчылык.
Окугандар акылдуу, улук болор,
Билимдүүгө түгөнбөс байлык конор.
Окуу-билим, акылдуу акыл курап,
Билимдүү ойдогусун кабыл кылат [2:160].

Акыл чабуулу – бул идеяларды иштеп чыгуучу жана проблемаларды чечүүчү адамдар тобуна эсептелген, процедуралардын спецификалык жыйнамы. Класста акыл чабуулун жүргүзүү проблемаларды чечүүнүн, идеяларды иштеп чыгуунун, тизмелерди түзүүнүн жана мүмкүн болгон суроо-жоопторду аныктоонун эң мыкты жол-жобосу болуп саналат. Кайсы гана предмет боюнча, кандай суроо болбосун, акыл чабуулу методу аркылуу каралышы мүмкүн.

Кантип аткаrsa болот? Акыл чабуулун жүргүзүүнүн кадамдарында сабакта окутуучу «фасилитатор» сыпатында иш-аракет жүргүзүлөт.

1. *Даярдоо.* Сабактын башталышына чейин кароого коюлуучу суроону же проблеманы талкуулоо. Окуучуларга бул жөнүндө ойлонууга жана бул суроого «тереңдөөгө» бир аз убакыт берүү керек. Мында алгач билим жөнүндө суроо-жооп жүргүзүлөт. Чыгармадагы билимдин берилиши жөнүндө, билимдин турмуштагы пайдасы, билимдүү адамдардын жашоосу, турмуштагы жетишкендиктери боюнча кыскача талкуу жүргүзүүгө болот.

2. *Фактыларды табуу.* Окутуучу чечүүнү талап кылган проблеманы, суроону же маселени так белгилейт. Суроо түшүнүктүү болуш керек. Талкууга коюлуучу суроолор доскага жазылат. Окуучулардын кыялдануусун курчутуу максатында темага тиешелүү кандай суроолор болбосун талкуулаңыз. “Кут алчу билимден” өздөрү таасирленген, ынанган билим жөнүндөгү саптарды табышат:

1. *Жусуп Баласагын “Билимдүүгө түгөнбөс байлык конор” деген сөзү менен эмнени айткысы келген?*

2. *“Окуган жан өзү көрөр жемишин, Тоскоолдук жок акыл-эстүү эр үчүн!” деген ыр саптарына түшүндүрмө бергиле.*

3. *Билимдүү адамдардын жетишкен ийгиликтерин атагыла.*

4. *“Билим менен эмгек ишти бүткөрөт, Билим бекти муратына жеткирет” деген саптардын маанисин чечмелейбиз.* Мына ушул сыяктуу конкреттүү суроолордун негизинде чыгарманын ичинен жоопторду табуу менен сабактын бул бөлүгүн алып барабыз.

3. *Машыгуу.* Акыл чабуулун жүргүзүү техникасын машыктыруу үчүн жөнөкөй, мүмкүн күлкүлүү суроо алып чыгылат. Ал сунуш кылынган темага байланышпаган суроо болушу керек. Сабакта окуучулардын, студенттердин көңүлүн буруу, сабакты жандандыруу максатында кызыктуу суроолорду беребиз. Мисалы, төмөнкүдөй суроолорду берүүгө болот:

1. *Окумуштуулары эң көп мамлекет?*

2. *Футурология дегенди кандай түшүнөсүңөр?*

3. *Окуучуларынын билим сапаты жогору кайсы мамлекет?*

4. *Гүл сатып байыган мамлекет?*

Суроолор бир же бир нече болуусу мүмкүн, бирок убакытты белгилеп, машыгуу бөлүгүндө сабакка пассивдүү катышып жаткан окуучуларды, студенттерди да сүйлөтүүгө болот.

4. *Идеяларды иштеп чыгуу.* Сабактын бул этабында “Кут алчу билим” поэмасынын негизинде берилген суроолор боюнча акыл чабуулунан башталат. Окуучуларды, студенттерди чыгармадан үзүндүнү окуп бүткөндөн кийин идея сунуштоого шыктандырат. Мында кимиси болбосун ар кайсы убакта сүйлөй алат, өз оюн эркин айтууга көнүгүшөт. Окутуучу доскага мына ушул этаптын төмөнкү эрежелерин жазып коюуга болот:

Сындабагыла баалабагыла (башка бирөө тарабынан айтылгандарды сөз кылбашы, баа бербешти же сындабашы керек).

Туура эмес жооптор болбойт (оюңузга эмне келсе, баарын айтыңыз. Башыңызда сактабаңыз. Баары өтөт. «Акылсыз» жана колдонуудан алыс идеялар кээде өзүнүн артынан пайдалуу идеяларды алып келет).

Идеялар канча көп болсо, ошончолук жакшы (кыска тизмени узарткандан көрө, узунун кыскарткан жеңил).

Комбинацияны өзгөртүңүз, алмаштырыңыз, жакшыртыңыз (башка адамдардын идеялары менен бөлүшүңүз, көбөйтүңүз, алмаштырыңыз, жакшыртыңыз).

Өзүңүздү бош коюңуз, ойноңуз жана ырахаттаныңыз (акыл чабуулунун сессиясы оюнкаркактык жана релаксация маанайында болууга тийиш). Ал жакшы жүргүзүлөт, сабак оюн-зооктой жеңил өтөт. Мындай достук жарыш менен өз ара жардам чырмалышкан атмосфераны түзөт.

Унчукпай коюу туура (адамдар унчукпай турганда, мүмкүн алар ойлонушат. Адатта, унчукпай коюудан кийин жакшы идеялар пайда болот).

Фасилитатор катары окуучуларга ушул эрежелерди эскертип коюңуз.

5. *Чечимдерди табуу*. Сиз зарыл учурду сезсеңиз, акыркы фазага өтүп жатканыңызды жарыя кылыңыз. Бул учурга доскада жазылган ойлор сын көз караш менен бааланат. Кандай идеянын мааниси же жок? Алардын кээ бирлери өтө эле жөнөкөй, башкалары өтө эле татаал көрүнбөйбү? Алардын кайсынысын турмушта колдонобуз, кайсынысын колдоно албайбыз? Ар бир идеянын жыйынтыгы же натыйжасы кандай болмокчу? Тизмени керек эмес идеяларды өчүрүү менен акырындап азайтыңыз. Бир канча мыкты идеяларды тандоого аракеттениңиз. Акыл чабуулунун ушул бөлүгүнөн кийин бир аз убакытты жыйынтыктарды талкуулоого жумшайбыз [1].

Жыйынтыктап айтканда, Жусуп Баласагындын сөз болуп жаткан чыгармасында таанып-билүү жагдайында да бир топ алгылыктуу идеялар бар. Баласагындын пикири боюнча акыл-эсти өркүндөтүүнүн ишенимдүү жолу – билим алуу. Акыл-эске ээ адам – накта адам, ал эми билимге эгедер адам эл бийлейт деп, ойчул билим адам баласынын жандүйнөсүнүн бийиктигин, руханий маңызын аныктаган маанилүү компонент экендигин таасын белгилейт [2:20]. Чындыгында, билим алуу адам баласынын акыл-эсинин өнүгүшүнө, инсан катары калыптанышына, айлана-чөрөгө болгон мамилесине, алардын жашоо-шартынын жакшырышына абдан зарыл. Ошондуктан инсан жаралгандан тартып билим алууга, окуп-үйрөнүүгө аракет кылат.

Элибиздин чыгаан жазуучусу жана акыны Жусуп Баласагындын акылмандыкка, билимге, чындыкка, адилеттикке умтулууга үндөгөн “Кут алчу билим” поэмасы кооз, тарбиялык мааниси терең, таасирдүү метафоралар менен берилиши, чыгармадагы берилген баалуу ойлор бүгүнкү күндө да актуалдуулугун жоготпой, түбөлүктүүлүгүн айгинелеп турат.

Колдонулган дабияттар:

1. Курманалиев К.А. Алгачкы коомдун тарыхы (окуу-методикалык куралы).-Бишкек, 2015.
2. Кут билим. Жусуп Баласагын /Байыркы түрк тилинен котор. Т.Козубеков.-Бишкек, 1993.
3. Мадаминев Г., Батыров К. Ой өрүшү - кругозор.-Бишкек, 2017.
4. Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. Педагогика (энциклопедия окуу куралы).-Бишкек, 2004.
5. Рысбаев С.К. Кыргыз тили, адабияты мугалимине жүз кеңеш.- Бишкек, 2013.
6. Шаматов Д. Билим - бакыт канаты.-Бишкек, 2022.
7. Джошбекова, З. Р. Окуу тарбия процессинде студенттерди кесиптик жактан калыптандырууда көп маданияттуу толеранттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары / З. Р. Джошбекова // Вестник Жалал-Абадского государственного университета. – 2023. – No. 1(54). – P. 92-98. – EDN QMRYNU.
8. Абдулахамидова, Б. Н. Педагогические основы формирования здорового образа жизни у детей / Б. Н. Абдулахамидова // Вестник Жалал-Абадского государственного университета. – 2023. – No. 1(54). – C. 15-20. – EDN KMCTUY.
9. Дөөлөтбекова, Г. С. Көркөм чыгармалардагы диалектизмдердин колдонулуу зарылчылыктары жана өзгөчөлүктөрү / Г. С. Дөөлөтбекова // Вестник Жалал-Абадского государственного университета. – 2024. – No. 2(60). – P. 156-163. – EDN KSJEFU.
10. Бакирова, Г. К. Фразеологизмдердин таалим-тарбиялык функциясы / Г. К. Бакирова // Вестник Жалал-Абадского государственного университета. – 2024. – No. 2(60). – P. 109-117. – EDN OSRHFH.